

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СВИТОГЛЯДНА КОМПОНЕНТА ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Ірина Букреева, Олександр Ченцов

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті висвітлено основні сучасні підходи до дослідження толерантності, які склалися в соціогуманітарному дискурсі. Зазначено, що виховання толерантності в людських відносинах є найважливішим завданням освіти. Наведено результати опитування учнівської молоді загальноосвітніх шкіл міста Мелітополя, яке стосувалося особливостей міжетнічної толерантності. Інтеркультурне середовище міста й міжетнічне виховання впливають на культуру толерантності старшокласників, визначаючи її достатньо високий рівень. Проте спостерігаються латентні тенденції ізоляціонізму до певних етносів у частини молодих людей, які надалі можуть стати стійкими під впливом певних соціально-економічних чи політичних обставин.

Аннотация:

Букреева Ирина, Ченцов Александр. Толерантность как мировоззренческая компонента воспитания учащейся молодежи.

В статье раскрыты основные современные подходы к исследованию толерантности, которые сложились в социогуманитарном дискурсе. Акцентируется внимание на том, что воспитание толерантности в человеческих отношениях является важнейшей задачей образования. Приведены результаты опроса учащихся общеобразовательных школ города Мелитополя, касающегося особенностей межэтнической толерантности. Интеркультурная среда города и межэтническое воспитание влияют на культуру толерантности старшеклассников, определяя ее достаточно высокий уровень. Однако наблюдаются латентные тенденции изоляционизма к определенным этносам у части молодых людей, которые в дальнейшем могут стать более стойкими под влиянием определенных социально-экономических или политических обстоятельств.

Resume:

Bukreeva Iryna, Chentsov Oleksandr. Tolerance as an ideological component of the student youth's education.

The article discusses the main current approaches to the study of tolerance that has been developed in social-humanitarian discourse. It has been stressed that the education of tolerance in human relations is the most important task of education. The results of a survey of secondary schools students in the city of Melitopol on the features of interethnic tolerance are provided. Intercultural environment of the city and interethnic upbringing influence the culture of tolerance of senior pupils, defining its quite a high level. However, there are latent tendencies of isolationism to certain ethnic groups on the part of young people who can later become established under the influence of certain socio-economic or political circumstances.

Ключові слова:

толерантність; учнівська молодь.

Ключевые слова:

толерантность; ученическая молодежь.

Key words:

tolerance; student youth.

Постановка проблеми. Процеси мультикультурації й регіоналізації поставили існування сучасного світу в пряму залежність від того, наскільки успішно зуміють ужитися між собою різні, зокрема й етнічні спільноти, що сповідують відмінні одне від одного, а часто й протилежні культурні цінності. Наявність на обмеженій території різних культур, різних світоглядів, різних поглядів на життя й необхідність і неминучість їх взаємодії в повсякденному житті роблять нагальним завдання дослідження міжетнічних відносин для запобігання конфронтаціям, протистоянням і конфліктам.

Отже, толерантність постає як глобальна проблема, що найбільше загострюється в підлітковому віці, бо нове покоління зростає й соціалізується в умовах культурного розмаїття, у якому все частіше виникають прояви нетерпимості, етнічної ксенофобії, а іноді й екстремізму. Особливої ваги формування толерантності набуває в умовах багатонаціональних груп і колективів, де важливо не допускати ситуацій вияву нерівності дітей у правах і обов'язках. Різномовність у середовищі учнів часто призводить до вибірковості в спілкуванні, національної ізоляції груп і окремих їх членів.

Відмінність національно-етнічних особливостей, яким учні часто надають оцінний характер, а також специфіка сімейних настанов, традицій накладають певний відбиток на поведінку й взаємини дітей з оточенням.

У доповіді ЮНЕСКО «Освіта для XXI століття» закладено важливі підвалини нової парадигми освіти, в основі якої – ідеї життєтворчості й вирішальна роль освіти в розвитку особистості, усього суспільства, у становленні мирних і дружніх взаємовідносин між усіма народами [3].

Тому толерантність у середовищі учнівської молоді постає найактуальнішою проблемою сьогодення, а найбільш ефективним способом її формування в молодого покоління є виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки проблема толерантності має глибокі філософські, культурологічні й психолого-педагогічні засади, про що свідчать її історичний розвиток і становлення, то впродовж тривалого часу були вироблені загальнотеоретичні підходи до її вивчення. Так, аналізуючи генезис розвитку поняття «толерантність» у зарубіжному науковому дискурсі, можна виділити такі підходи:

– діалогічний, представники якого (М. Бахтін, В. Біблер та ін.) зосереджують увагу

на діалогічному характері міжкультурної взаємодії, що дає змогу розглядати формування толерантного ставлення як одну з оптимальних умов суб'єкт-суб'єктної взаємодії. У цьому контексті чітко простежується діалогова сутність культури як форми спілкування (діалогу);

– комунікативний (К. Апель, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.), у якому комунікативна взаємодія розглядається як універсальна умова процесу пізнання: комунікація властива кожній людині, кожен хоче висловитися й бути почутим, а тому очікує толерантного ставлення до себе у відповідь. Будучи універсальною умовою існування людини, комунікація, а як результат – і толерантне ставлення, є запорукою свободи особистості;

– динамічний (Л. Буєва, М. Каган та ін.), у межах якого міжкультурна комунікація розглядається як один з видів людської діяльності, як процес, де в центрі культури – людина, суб'єкт культуротворчої діяльності, творець і споживач культурних цінностей. На цьому рівні відбувається не лише формування толерантного ставлення до співрозмовника, а й асиміляція учасниками спілкування елементів культури один одного, результатом чого є певний інтегративний продукт, спільна культура.

Узагальнюючи наукові погляди, які склалися в соціогуманітарному знанні, доречно виділити чотири можливі варіанти розуміння цього феномену, запропоновані В. Лекторським: по-перше, толерантність як байдужість пов'язана з класичною ліберальною традицією. Згідно з цим розумінням, наявність різних поглядів і практик вважається неважливою щодо основних проблем, з якими має стикається суспільство. По-друге, толерантність – як неможливість взаєморозуміння. Люди й різні культури не можуть взаємодіяти одне з одним. По-третє, толерантність – як поблажливість до пристрастей інших, що поєднується з певною часткою презирства до них. По-четверте, толерантність – як розширення власного досвіду й критичний діалог. Саме таке розуміння вчений вважає конструктивним, оскільки воно забезпечує активне ставлення до представників інших груп. У цьому контексті, як вважає філософ, ми вже не просто не зачіпаємо прихильників інших переконань, ми повинні спробувати зіставити нашу позицію з чужою, зрозуміти підстави кожної з них і, можливо, через цю взаємодію скорегувати наші погляди [5, с. 266].

У вітчизняній науці дослідженнями, які присвячені вивченню окремих аспектів толерантності, займалися Е. Швачко, Ю. Іщенко, О. Тягло, Є. Бистрицький та ін.

На думку Ю. Іщенко, проблема толерантності в перехідні історичні етапи стає, по суті, проблемою терпимості [4, с. 44–55]. Також науковець вказує на те, що толерантність як відповідна норма практично-моральної свідомості реалізується через світогляд людини, її внутрішній світ.

Інший український дослідник – Є. Бистрицький, констатує кризу класичного й модерного підходів до проблеми толерантності, доходить висновку, що в сучасних умовах толерантність означає можливість перебування в ситуації паралельного існування з усім іншим [2, с. 85]. Саме тому, на його думку, міжнаціональні та етнокультурні зіткнення в країнах СНД після розпаду СРСР, а також у деяких інших державах у світі слід розглядати глибше – як конфлікти культурних життєвих світів, різних способів буття людей.

Виходячи з філософського й культурологічного розуміння толерантності, можна констатувати, що ця категорія виступає ментальною якістю особистості. Сфера ж освіти здатна активно й цілеспрямовано формувати відповідні ментальні якості і людини, і соціуму. З огляду на це, виховання толерантності в людських відносинах є найважливішим завданням освіти.

Толерантність у педагогічному сенсі, на думку О. Безкоровайної, – це вміння краще розуміти себе та інших людей, контактувати з ними, взаємодіяти без примусу, виявляти повагу й довіру. Для цього важливо сприймати дитину не критично, а з оптимізмом, вірою в її природні можливості, успіхи, з терпінням, поблажливо ставитися до помилок, поведінки учнів як до вікового процесуального явища, що згодом минеться [1].

О. Степанов наголошує на необхідності виховання учнівської молоді в дусі толерантності. Науковець розробив орієнтовну концепцію дослідження навчальних і правових занять. Адже школа здатна стати для дітей школою ненасильства, свободи, толерантності. Саме ці заняття й передбачають створення умов для орієнтації дітей на цінності ненасильства, справедливості як на характерну основу поведінки в соціальних конфліктах і принцип конструктивного розв'язання їх [7, с. 95].

У статті «Толерантність як психолого-соціальний феномен» О. Швачко наводить визначення поняття «толерантність», що є новим напрямом, який формує сьогодні загальну педагогічну теорію і практику й завдання якого передбачають:

– дослідження процесів виховання й освіти щодо різних вікових груп;

– створення умов для саморозкриття й самореалізації особистості;

– формування особистої відповідальності кожного за свої дії та вчинки [8, с. 154].

О. Швачко зауважує, що толерантність означає своєрідну діяльнiсну настанову, а не пасивність навіть на рівні споглядання подій соціальної реальності, адже йдеться лише про різні форми внутрішнього чи зовнішнього зусилля для досягнення злагоди. Така гармонія стає наслідком благородних цілей життя й діяльності людини, спрямованих на користь своїм близьким і державі [8, с. 155].

Отже, основними аспектами толерантності в сучасній педагогічній науці є як повага до цінностей, настанов і переконань, які презентують різні культури, так і повага до самих носіїв цих цінностей і настанов. Для сучасного розуміння толерантності характерна відмова від монополізації істини, прагнення до проголошення відкритості, готовності до компромісу в діалозі та взаємодії. Толерантність сьогодні – це проблема розуміння, здатності жити у світі, сповненому протиріч, несхожих людей та ідей; це постійний пошук компромісів у просторі конфліктів, у неусвідомленому протистоянні класів і націй.

Оскільки в сучасному світі постійно ускладнюються процеси полікультурності, мультикультурності, а деякі державні спільноти характеризуються рисами культурного пограниччя, то проблема толерантності розглядається здебільшого в контексті міжетнічних взаємодій.

З огляду на це, етнічна толерантність розуміється сучасними дослідниками не просто як відсутність негативного, а радше як наявність позитивного або нейтрального ставлення до іншої етнічної групи, тобто як готовність контактувати з представниками цієї групи такими, якими вони є, зберігаючи при цьому позитивне ставлення до своєї групи. Етнічна толерантність полягає в готовності до співпраці, партнерства, культурного взаємообміну, у повазі особистісної й соціальної гідності етноіншого.

Формулювання цілей статті. Проаналізувавши різні підходи до дослідження толерантності, доходимо висновку про наявність вагомого наукового досвіду у вивченні питань міжетнічної взаємодії як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях. Проте більшість з них стосуються психології, етнології, філософії, культурології й порівняно мало праць, які демонстрували б і розкривали педагогічний підхід до вивчення й розв'язання зазначених питань. До того ж дослідження міжетнічної толерантності вчені переважно проводять серед молоді й дорослого населення як окремих регіонів, так і держави загалом. Поза увагою залишається молоде покоління, у якого лише формуються цінності, світогляд, життєві

настанови. Старший підлітковий вік пов'язаний з моральною самооцінкою, з тим, що підліток замислюється над тим, що є світом, суспільством. Виховання в душі толерантності сприяє формуванню в молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, які ґрунтуються на моральних цінностях.

Тому в педагогічній науці виникає потреба осмислення виховання культури толерантності в навчально-виховному процесі. Зважаючи на це, мета статті полягає в дослідженні рівня міжетнічної толерантності й форм її вияву учнівською молоддю шкіл міста Мелітополя як мікроосередка українського поліетнічного простору.

По-перше, ми припускаємо, що учнівська молодь, яка долучається до шкільних заходів з інтеркультурності, виявляє більш високий рівень толерантності.

По-друге, використовуючи «гіпотезу контакту» Г. Олпорта, засновану на тому, що безпосередні контакти між членами різних соціальних груп сприяють зниженню ворожості в їхніх стосунках, ми припускаємо, що учні, які постійно спілкуються з представниками різних етнічних спільнот, демонструють більш високий рівень толерантності, ніж ті, які не мають таких контактів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виявлення особливостей вияву толерантності в середовищі учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Центр соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького провів соціологічне опитування «Особливості міжетнічної толерантності учнівської молоді загальноосвітніх шкіл міста» [6]. Об'єктом спостереження була учнівська молодь міста віком від 15 до 17 років. Генеральна сукупність (N) становила 125 осіб, вибіркова сукупність (n) – 300 осіб (175 дівчат і 125 юнаків). Похибка вибірки не перевищує $\pm 3\%$.

Результати опитування показали, що учнівська молодь має достатній рівень толерантності. Так, 83,7% респондентів згодні з твердженням, що людину потрібно оцінювати за її моральними та професійними якостями, а не за національною ознакою; 97,7% опитаних вважають, що людина повинна поважати думки іншої людини, навіть якщо вона є представником іншої національності чи віросповідання; 90,5% респондентів упевнені, що традиції, звичаї, релігія інших народів заслуговують на повагу, навіть якщо вони здаються незрозумілими, 88,4% опитаних згодні з тим, що народи не можна ділити на хороші

й погані, бо в кожному народі є погані й хороші люди.

Водночас частина опитаних (20,9%) вважає, що люди, які мають історичну Батьківщину за межами України, мають повернутися на свою батьківщину, 23,3% респондентів вагалися з відповіддю на це питання, і лише половина опитаних (55,8%) впевнено сказала «ні». Такі дані свідчать про наявність латентних ізоляціоністських тенденцій у середовищі школярів, які надалі можуть прогресувати до певного ступеня радикалізму.

Лише 14% респондентів вказали на те, що в їхній школі відбуваються позакласні заходи з міжетнічної толерантності, які в основному зводяться до проведення класних годин з питань міжкультурного спілкування (71,4%), презентації проєктів про культуру різних народів (33,3%), спортивних заходів, у яких беруть участь представники різних етнічних груп (9,5%). Проте 80,5% респондентів зазначили, що в школах немає навчальних предметів і факультативів з питань релігійного й міжетнічного спілкування, що свідчить про брак системності у виховному процесі з питань культури толерантності.

Більшість респондентів постійно спілкується з представниками різних етнічних груп на побутовому рівні. Так, на питання «Як часто Ви взаємодіяли (спілкувалися, працювали, проводили дозвілля, культурні заходи, займалися спортом, туризмом) з представниками інших етнічних чи релігійних груп за останній рік?» відповіді розподілилися так: кожного дня – 36,6%, кожного місяця – 22%, кожного тижня – 14,6%, один чи два рази на півроку – 12,2%, ніколи – 9,8%.

Отже, інтеркультурне середовище міста й міжетнічне виховання впливає на культуру толерантності старшокласників, визначаючи достатньо високий рівень. Водночас, у середовищі молодих людей спостерігаються й латентні тенденції до ізоляціонізму певних етносів, які можна пояснити певними упередженнями, що склалися завдяки тим же особистим контактам. Так, зокрема, певна частина респондентів (11,1%), які спілкуються з представниками інших культур кожного дня на побутовому рівні, почуваються незручно, а 25% опитаних не бажають проводити з ними дозвілля.

Припущення про те, що ті старшокласники, які беруть участь в інтеркультурних заходах, які проводить школа, не відчувають дискомфорту, якщо з ними поруч представники інших етнічних спільнот, отримало підтвердження. Так, зокрема, 85,7% респондентів згодні з тим, що школа, розробляючи відповідні проєкти й презентуючи культури різних народів тим самим популяризує інтеркультурність. Класні години з питань толерантності й міжетнічного спілкування теж позитивно впливають на культуру толерантності. Серед тих старшокласників, у кого постійно проводиться такий вид позакласної роботи, 66,7% зазначили, що вони відчувають себе комфортно поряд з представниками інших етнічних спільнот.

Постійне повсякденне спілкування з представниками етнічних спільнот (спільна праця, дозвілля, заняття спортом, туризмом, відвідування культурних заходів) теж підвищує рівень толерантності: 88,9% респондентів, які проводять дозвілля з представниками етнічних спільнот декілька разів на місяць, не відчувають жодного дискомфорту поруч з ними, і жоден з опитуваних не висловився проти того, що в його місті (домі) живуть люди іншої національності чи віросповідання.

Висновки. Отже, оцінюючи в загальних рисах питання міжетнічної толерантності, зазначимо, що негативне ставлення до представників не «своїх» національностей наявне, хоча й незначною мірою. Якщо подібні тенденції, що є сьогодні в суспільстві й у свідомості молоді зберігатимуться, то виникатиме підґрунтя й для вияву в майбутньому більш відкритих форм нетерпимості. А це означає, що етнічне питання, як одне з тих, що найчастіше постають у часи соціальної нестабільності, знову буде актуальним. Подолання можливих труднощів пов'язано насамперед з полікультурною освітою й вихованням культури міжетнічного спілкування в сучасних старшокласників. Для повноти аналізу потрібна не лише констатація фактів щодо наявності тих чи інших уявлень, а й пояснення їх можливих причин. Тому надалі необхідно проаналізувати гіпотетичні припущення щодо причин такого ставлення учнів до представників інших етнічних груп.

Список використаних джерел

1. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності / Є. Бистрицький // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – 2003. – № 7. – С. 84–91.
2. Безкоровайна О. В. Виховання толерантності як важливий фактор реалізації особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці [Електронний ресурс] / О. В. Безкоровайна. –

References

1. Bystrytskyi, Ye. (2003). Conflict of cultures and philosophy of tolerance. *Demony myru ta bohy viiny. Sotsialni konflikty postkomunistychnoi doby*, 7, 84–91. [in Ukrainian]
2. Bezkorovaina, O. V. *Raising tolerance as an important factor to realize personal self-esteem in early adolescence*. Retrieved from : <http://eprints.zu.edu.ua/1556/1/07bovyuv.pdf> [in

- Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1556/1/07bovyuv.pdf> (15. 08. 2016).
3. Декларація принципів толерантності. Прийнята на XXVIII сесії Генеральної конференції держав членів ЮНЕСКО (25 жовтня-16 листопада 1995 р.). – Париж : ООН, 1996. – С. 176.
  4. Іщенко Ю. А. Толерантність як філософсько-світоглядна проблема / Ю. А. Іщенко // Філософська і соціалістична думка. – 1990. – № 4 – С. 44–55.
  5. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 284–296.
  6. Соціологічне опитування «Особливості міжетнічної толерантності учнівської молоді загальноосвітніх шкіл міста». – Мелітополь : Центр соціологічних досліджень МДПУ імені Б. Хмельницького, 2016.
  7. Степанов О. П. Як виховувати толерантність? / О. П. Степанов // Народна освіта. – 2001. – № 9. – С. 91–97.
  8. Швачко О. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 154–163.

Рецензент: Молодиченко В.В.– д.філософ.н., професор

Відомості про авторів:

Букрєєва Ірина Вікторівна

I_bukreeva@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна

Ченцов Олександр Миколайович

alexchentsov@ukr.net

Мала академія наук учнівської молоді

Мелітопольської міської ради

Запорізької області

вул. Івана Богуна, 46, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72309, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1595>

Матеріал надійшов до редакції 19. 08. 2016 р.

Прийнято до друку 19.09.2016 р.

Ukrainian]

3. *Declaration of Principles on Tolerance. Proclaimed at 28th Session of the General Conference of the UNESCO Member States (25 October – 16 November 1995).* Paris : UNO, 176. [in Ukrainian]
4. Ishchenko, Yu. A. (1990). Tolerance as a philosophic worldview problem. *Filosof's'ka i sotsialistychna dumka*, 4, 44–55. [in Ukrainian]
5. Lektorskiy, V. A. (1997). On tolerance, pluralism and criticism. *Voprosy filosofii*, 11, 284–296. [in Russian]
6. *Sociological survey "Features of interethnic tolerance in students of the city's comprehensive schools"* (2016). Centre for Sociology Studies at Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical. [in Ukrainian]
7. Stepanov, O. P. (2001). How to raise tolerance? *Narodna osvita*, 9, 91–97. [in Ukrainian]
8. Shvachko, O. (2000). Tolerance as a psychological and social phenomenon. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, 2, 154–163. [in Ukrainian]

Information about the authors:

Bukreeva Iryna Viktorivna

I_bukreeva@mail.ru

Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University

20 Hetman'ska St., Melitopol, Zaporizhia region, 72312, Ukraine

Chentsov Oleksandr Mykolaiovych

alexchentsov@ukr.net

Junior Academy of Sciences for Learning Youth of Melitopol City Council in Zaporizhia region

46 Ivana Bohuna St., Melitopol, Zaporizhia region, 72309, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1595>

Received at the editorial office 19. 08. 2016.

Accepted for publishing 19.09.2016.